

www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 21 / 2021 / РЕЖИМИ НА ВРЕМЕТО

URL: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2021/09/21-2021-Stoyan-Stavru-To-own-ent.pdf>

Да притежаваш ент!

Време и собственост

Стоян Ставру

Резюме: Статията разглежда етичните измерения, стоящи зад собствеността върху дърветата. Перспективата, през която е направен анализът е етиката на дивото, чиято връзка със страха е потърсена в някои художествени образи като ентите от света на Толкин и злата фея Злодеида от филма „Господарка на злото 2“. Акцентирано е върху една важна природна особеност на дърветата – обстоятелството, че те живеят във време, различно от времето на хората. Това обуславя и трудностите при обосноваването на определена етическа отговорност наред със собствеността. Разгледани са и различните подходи към дърветата в приказките за грижовните феи и в регулациите на различните сортове растения.

Ключови думи: дървета, етика, собственост, природа, диво, страшно, енти, феи, сортове

Стоян Ставру е доктор по право, доктор по философия, доцент в Института по философия и социология към Българска академия за науките, основател и главен редактор на „Предизвикай правото!“ (ChallengingTheLaw.com).

1. Дарът на ентругите

Ентите (Onodrim¹) са измислена раса от фантастичния свят на Джон Роналд Руел Толкин. Те представляват *разумни дървета*, които могат да говорят и ходят. Определят ги като „пастири на дървета“. Вдъхновени са от говорещите дървета, които присъстват в много от световните фолклори. Смятам, че ентите могат да ни помогнат да разберем нещо важно за собствеността. Но нека първо да дадем някои пояснения за тяхната история:

Когато светът бе млад, а горите необятни и диви, ентите и ентругите² – а тогава те бяха ентдвойки; ... бродеха заедно и заедно живееха. Но сърцата ни не растяха в една посока. ... ентите обичаха огромните дървета, горските дебри и склоновете на високите хълмове ... ентругите посвещаваха мислите си на дребните дръвчета и слънчевите ливади отвъд горските предели; те виждаха как напролет разцъфват трънкосливката из гъсталака, дивата ябълка и черешата, как зеленееят лете тревите в мочурищата и как се ронят тревни семена из есенни поля. Те не желяеха тия създания да разговарят с тях, а само да слушат и да изпълняват каквото им се каже. Ентругите им нареждаха да растат според тяхната воля, да раждат лист и плод, какъвто те харесват; ентругите желяеха ред, изобилие и мир (а за тях това значеше нещата да стоят, където са ги сложили). И тъй ентругите създаваха градини, в които да живеят. Но ентите продължаваха да скитат, само от време на време наминавахме към градините. ... Мнозина от хората изучиха изкуството на ентругите и им отдаваха велика почит; а ние бяхме само легенда за тях, тайна, скрита в горските дълбини. ...

Вярваме, че в бъдни времена може отново да ги срещнем и може би нейде ще намерим земя, където да живеем заедно и всички да сме доволни. Но пророчеството гласи, че това ще стане само когато и ние, и те загубим всичко, що имаме сега. Защото в древни времена Саурон унищожил градините, а днешният Враг ще попари всички гори.³

Към историята на ентите бих искал да добавя и противопоставянето между Блатото⁴ и Града⁵ в историята на Злодеида, базирана върху приказката „Спящата красавица и представена в излезлия на големия екран през 2019 г. филм „Господарката на злото 2“ (Maleficent: Mistress of Evil). Наред с многото оригинални нововъведения, за целите на настоящия текст, филмът може да бъде отличен с две неща: главен герой, който е антагонист (дори носи „злото“ в корена на своето име – „Злодеида“) и

¹ Вж. Drout, M. J.R.R. *Tolkien Encyclopedia: Scholarship and Critical Assessment*. Routledge, 2007, 163-164. Ентите живеят в гората Фангорн – име, чийто превод е „брадата дърво“. Самата идея дърветата да имат брада показва, че те съществуват в диво състояние.

² Съпругите на ентите – б. м., С. С.

³ Вж. Толкин, Дж. *Властелинът на пръстените*, прев. на Любомир Николов. С., 2001, 455–456.

⁴ В Блатото също има създания, които приличат на ентите (на едното от тях е споменато и името – Лийф), но те не се откърват като самостоятелна раса сред феите.

⁵ Наречен „Оулстент“.

магическо оръжие с необратима сила („червеният прах“, който превръща всяка вълшебна фея в обикновен предмет). Злодеида има една цел: да опази блатата и живеещите в тях чудовища от желанията на хората, пристегнати от стените на Града. Антропоцентричният ред се сблъсква с *иррационалността на природното „зло“*, което поражда страх у хората и ги държи настрана от Блатото. Мочурищата, подобно на горите са място, в която човек е неканен гост и желанието му „да си набере цветя“ може да го доведе до гибел. В много приказки гората е символ на пространство и време, стоящо извън човешкия свят, изпълнено с мистерии и опасности.⁶ Гората на е за всеки! Тя е преди всичко опасност, предупреждение и граница. Граница на човешкото желание да се притежава, по линията на която изкрystalлизират приказките за неразгадаеми твари и сраховити чудовища. Тази граница осигурява покой на гората в нейното време, различаващо се значително от времето на човека.

Съществуват *чисто обективни причини* за това хората да изпитват сериозни затруднения в партньорството си с някои от компонентите на *природата*, като емблематична в това отношение е гората. Хората и дърветата живеят в разминаващ се ритъм: в различни времена и с различна скорост. Жизненият цикъл на едно дърво, а какво става – на една гора, е процес, който е психологически непроследим от гледна точка на времето, през което живее един човек. Правото, което е настроено по биологични часовник на човека, от своя страна, много рядко остава същото в рамките на един човешки живот. Нашите планове за дърветата – за тяхното превръщане в дървесина или запазването им като естетически обект в природата, се разминават с естествения жизнен ход на гората. Не е ли това една необявена война, колонизация, скрита зад уж добри намерения. А ако сме във война с дърветата, най-вероятно ние ще я спечелим в нашето време, а дърветата – в тяхното. Един от основните инструменти, с които водим нашата битка (в нашето време) срещу Гората и Блатата, е собствеността.

⁶ Разбира се, вълкът от „Червената шапчица“ няма същото екологично съзнание като Злодеида, но постига аналогичен ефект, предпазващ гората чрез „затварянето ѝ“ за външни човешки въздействия. По-оптимистична версия е представена в „Замръзналото кралство 2“, където две сестри осъществяват мост между природата (гората и живеещите там хора с магически способности) и благоустроенния човешки свят (града и живеещите там хора с технологични възможности). Логиката на „страшната гора“ може да бъде открита и в познатата ни от „Хобит“ непрогледна гора „Мраколес“ (Mirkwood), управлявана от известните със съвсем не благия си характер горски елфи, както и в описаната в „Задругата на пръстена“ стара гора (Old Forest), през която преминава Фродо. И трите гори: Фангорн, Мраколес и Старата гора имат своите защити срещу навлизането на всякакво външно за тях (човешко) въздействие. Дивата гора е опасна и това е нейното спасение. Вж. също Дей, Д. *Героите на Толкин*. С., 2019, 165-166, където страхът от вековните гори е свързан и с приказките за Хензел и Гретел, както и с легендите за крал Артур.

Тя присъства, както в историята на Толкин (дарът на ентругите), така и във филма за Злодеида (червеният прах).

Ентругите са земеделският Прометей, който предава на хората способността да обработват земята. Именно *земеделieto* стои между блатата и градовете, превръщайки природния хаос в аграрен ред. Позволете ми (дори и малки пресилено) да очертая един по-рядко срещан негативен образ на земеделieto. Именно със земеделските земи са свързани основните теоретични експерименти при обосноваването на собствеността (задругата, феодалната собственост, поземлените отношения, аграрните реформи). Земеделецът е *скритият протагонист*, срещу когото се изправя Злодеида, а заедно с нея – и ентите⁷. Правният институт на собствеността постепенно и последователно е опитомил това непокорно природно пространство, превръщайки го в земя за обработване (в селата) и в паркове за посещение (в градовете). И двата типа територии са овладени от човека по начин, при който природата е получила статута на домашен любимец. Срещу това се изправя светът на Злодеида. Макар и земеделieto традиционно да се свързва с труда и с благоденствието в човешките общества, то винаги е за сметка на владенията на феите и ентите. Горите се изсичат, блатата се пресушават, мочурищата се превръщат в плодородни ниви, от чиято реколта се изхранват милиони човешки същества. Плододаването се превръща в ос, около която се върти юридическото съществуване на вещта. Земеделieto е най-радикалният начин за поставяне на природата в услуга на човечеството. То превръща разнообразните природни екосистеми (домове на различни феи) в монокултурни блокове (еднообразни вещи, групирани в сортове), характеризиращи се както с нарастващо производство на

⁷ Орките, които изсичат масово горите, могат да бъдат видени и като земеделци, вкусили от силата на промишлеността. Като типични „представители“ на земеделieto в книгите на Толкин се посочват хобитите. Вж. Dickerson, M., J. Evans. *Ents, Elves, and Eriador. The Environmental Vision of J. R. R. Tolkien*. Kentucky The University Press of Kentucky. 2006, 124, където ентите са посочени като пазители на дърветата (preservationists), елфите и ентругите – като съхранители на природата (conservationists), а хобитите – като земеделци (agriculturalists). За разлика от пазителите на дърветата (preservationists), които имат за цел да защитят конкретен биологичен вид и дори всеки отделен индивид от този вид, то съхранителите на природата (conservationists) поддържат баланса на природата, за да извличат полза от нея, без да я рушат. Със съществуването на орките може да се свържат т.нар. „нарушени територии“, определяни като „терени, нарушени от природни въздействия, възгледобивна, рудодобивна или преработваща промишленост (свлачища, срутища, кариери, рудници, насипища, хвостохранилища, депа за отпадъци и др.), които подлежат на възстановяване на растениевъдните им възможности чрез рекултивация“ (§ 1, ал. 1, т. 38 ДР на Наредба № 2/07.02.2013 г. за условията и реда за залесяване на горски територии и земеделски земи, използвани за създаване на специални, защитни и стопански гори и на гори в защитени територии, инвентаризация на създадените култури, тяхното отчитане и регистриране). Основният герой в приказната версия на рекултивацията на нарушените територии са именно ентите. За значението на горите, които носят живот, вж. Keenan, H. “The Appeal of the Lord of the Rings: A Struggle for Life”, ed. Bloom, H., *Modern Critical Interpretations: The Lord of the Rings*. Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2000, 3–15.

икономическа стойност, така и с липсата на каквато и да е способност за поддържане на собствено екологическо равновесие. Съществуването на една нива от пшеница без човешка намеса е повече от проблематично, за разлика от самоподдържащата се богата вътрешна динамика на гората. Онова, което в земеделието е синоним на ентропия, в природата е основна действаща сила. Плевелите в една зеленчукова градина свидетелстват за временния характер на всяка победа на човешкия ред над природните сили. Всички „проблеми“ на природата – дотолкова, доколкото те изобщо съществуват като проблеми, ще бъдат решени с изтичането на известен период от време след прекратяването на човешкия контрол.

2. Какви феи имаше едно време, а сега ... сортове!

Една от най-впечатляващите метафори в „Господалка на злото 2“ е свързана с оръжието, което създава кралица Ингрит, за да се справи със страшните създания от блатата. Става въпрос за „червения прах“, представляващ смес от прашец от лалета, отгледани върху гробове на феи (Tomb Bloom), и желязо на прах. Червеният прах превръща *всяко горско създание в обикновена вещ*⁸ – не го убива, но слага край на съществуването му като самостоятелно създание. Феята се лишава от собствена „воля“ и се превръща в обикновен предмет (глухарче, синчец⁹, дърво).¹⁰ Този предмет отново е биологично жив, но той вече не държи в себе си някаква природна магия. На мястото на феите се появяват сортовете растения и породите животни. Новата терминология заличава окончателно всякаква правосубектност на вещите в природно състояние, превръщайки ги в обект на различни форми на притежание. Нека да видим какво ще се получи, ако заменим дефинициите в тази терминологична обработка на природните компоненти: сортове-феи, породи-зверове:

⁸ Смята се, че „червеният прах“ е едно от най-страховитите оръжия, измисляни от Уолт Дисни. Единственото друго такова оръжие, което може да убива магията, е супата от филма „Кой натопи Заска Роджър“ (Who Framed Roger Rabbit) от далечната 1988 г., която може да унищожава иначе неуязвимите от каквото и да е било физическо въздействие рисунки. Вж. Zachary, *Maleficent: Mistress of Evil Introduces Disney WMD (Weapons of Magical Destruction)*, публикувана на 22.10.2019 г. и достъпна на следния адрес: <https://www.cbr.com/maleficent-mistress-of-evil-introduces-weapons-of-magical-destruction/>.

⁹ Така синята фея кръстница „Флитъл“ се превръща в синчец.

¹⁰ С откъсването на този предмет, той се превръща и в стока. Вж. Стайнов, П. *Защита на природата. Правни изследвания*. С., 1970, 51: „веднъж откъснат от природната му среда, предметът променя и своето правно естество – променя се и режимът, на който той е положен“.

Сортовете са: „приказно красиви и добри свръхестествени същества от женски пол. Те са духове, откривани в легендите, фолклора и митологиите на много народи. Имат човешки облик, но са с по-възвишен духовен мир и притежават свръхестествени сили и способности. Обикновено са с крилца и издават меко сияние. Описват ги като малки и красиви същества. Приписват им се качества като ефимерност, непостоянство, палавост и своенравност“¹¹.

Феята е: „растителна съвкупност в рамките на отделен ботанически таксон от най-ниската известна степен, която независимо от това, дали напълно отговаря на условията за предоставяне на правото на селекционера: а) може да бъде дефинирана чрез изразяване на признаците, характеризиращи даден генотип или определена комбинация от генотипове; б) може да бъде различавана от всяка друга растителна съвкупност най-малкото чрез изразяване на един от посочените признаци; в) се счита като единица по отношение на нейната годност да се размножава в непроменен вид.“¹²

Нека продължим с разместванията:

Породите са: „Диво, обикновено хищно животно“¹³.

Зверовете са: „група сходни по генетически обусловени стопански биологични свойства и морфологични признаци животни с общ произход и от един вид, предявяващи сходни изисквания към природните и производствените условия.“¹⁴

Зад магичното действие на „червения прах“ може да бъде открит юридическия ефект от признаването на *правото на собственост*. Този ефект е особено видим при притежаването на едно достатъчно „опърничаво“ животно (котка, а защо не и магаре¹⁵), което независимо от всякаква юридическа теория може да изразява „собствена“ воля и яростно да я противостои на волята на човека. Когато обаче последният е снабден с качеството „собственик“, правото му дава властта да определя съдбата на животното, което е сведено до нищо повече и по-малко от притежавана от човека вещ. Един от най-силните инструменти за покоряване на природното е именно собствеността, чиято сила е осъзната до такава степен, че е удвоена от правото чрез

¹¹ Популярна дефиниция за „феи“, дадена в Уикипедия.

¹² Легална дефиниция за „сорт“, дадена в параграф 1, т. 1 от ДР на Закона за закрила на новите сортове растения и породи животни (ЗЗНСРПЖ).

¹³ Популярна дефиниция за звяр, взета от интернет. Злодеида се обръща към принцеса Аврора с „зверче“ (Beasty).

¹⁴ Легална дефиниция за „порода“, дадена в параграф 1, т. 3 от ДР на ЗЗНСРПЖ.

¹⁵ Отново характерен герой на приказките. Достатъчно е да бъде спомената „Сянката на магарето“ на Йордан Радичков.

дублиране на притежанието: притежаване на конкретния индивид – като вещ, но и притежание и на целия вид – като сорт. Човекът не се задоволява с това да притежава конкретна фея, но позволява собственост (авторство) и върху вида, към който принадлежат определена група еднотипни феи. Съгласно чл. 4, ал. 1 ЗЗНСРПЖ, авторството на сорт или порода възниква със създаването или откриването и разработването им. Местните (автохтонните) породи селскостопански животни и създадените породи в страната са собственост на българската държава. Правото на авторство е лично, безсрочно и непрехвърляемо. Така едно лице може да е собственик на конкретното растение, а друг да бъде автор на неговия сорт. Правото толкова много е харесало притежаването на природата, че го е удвоило, измисляйки различни вариации на собственост.

В използването на червения прах като оръжие за поразяване на природни феи може да бъде открита и една друга юридически регулирана практика – *ловуването*. Правото на лов е право на придобиване на собственост в момента на нараняване/умъртвяване на ловуваното животно. В този момент то престава да съществува като неиндивидуализирана част от общото юридическо понятие за дивеч¹⁶ (собственост на държавата) и се превръща в конкретна вещ, която е на разположение като обект на възможно право на частна собственост. Ловуването като *умело умъртвяване* на преследвано животно се превръща в особен спесимен на труда – труда, с който Лок свързва с легитимацията на правото на собственост¹⁷. Извън тази вещноправно същност на лова, той е и практика на връщане към природата, която има и своята романтична¹⁸ страна:

Човекът не може да встъпи отново в Природата, ако временно не възстанови в себе си онова, което още притежава от животното. На свой ред, това е постижимо само ако човекът влезе във връзка с друго животно. А няма друго животно, истинско животно, освен дивото – и връзката с него е лова...

Единствено ловувайки, човек съумява да е на полето, искам да кажа всред онова поле, което е и същинското поле. Единствено истинско е ловното поле. Другите форми на поле вече не са чисто поле: нито орното, нито бойното, нито туристическото. Както показва самият израз, култивираното поле е земя, вече мъчена от човечеството – дотам, че тази хуманизация на полето е послужила като модел и име за всичките форми на живот, които са във висша

¹⁶ Вж. пробно Ставру, Ст. *Вещи в природно състояние: собственост и отговорност за вреди в контекста на чл. 50 ЗЗД. С.*, 2020, с. 166-170.

¹⁷ За особеното естество на труда на ловеца като „дилър на смъртта“, вж. Ortega y Gasset, J. *Meditations on Hunting*. New York. 1985, p. 87.

¹⁸ Вж. Копринаров, Л. „Ортега-и-Гасет: играта като самопреодоляване и освобождаване от себе си“, *NotaVenep* 2010, № 13, достъпна на следния адрес: <http://notabene-bg.org/read.php?id=140>, където „способността на лова да изключва временно времето“ се посочва като едно от основанията за апологията на лова, направена от Ортега-и-Гасет.

степен специфично човешки: за културата. Да се разхождаш впрочем из градината, по нивята или стърнищата, през маслинената горичка или мрачните дъбови насаждения, е все едно да следваш човека, разхождайки се вътре в себе си. Подобно свойство притежава и бойното поле. Войната, както и земеделието, са човешки институции. Полето, ставайки бойно, превръща къс от планетата в геометрична площ, където са от значение само стратегическите характеристики. ...

Само в ловното поле – първичното, единствено „природното“ – съумяваме да се преселим от нашия човешки свят в едно неподправено „навън“, спрямо което историята е отдалечаване или завръщане.¹⁹

Разбира се, в един по-широк смисъл на думата, ловът е природна практика, характерна за всеки хищник, но – за разлика от човека, другите хищници не разполагат с идеологията на собствеността. В този смисъл смъртта на една фея не я унищожава като такава, докато притежаването ѝ произвежда власт не само върху нейната смърт, но и върху живота ѝ.

Ловните полета пренасят собствеността по-близо до природата в сравнение със земеделските земи. Собствеността там пристъпва като йерархия, като власт, която все още не се е установила като собственост:

Нему е нужна йерархия, ловът предполага ловецът да бъде притежател на по-големи възможности от възможностите на ловния обект. Но задължителното превъзходство на ловеца над жертвата винаги спира в определени граници. Шанс и опасност – шанс за ловеца, но и за жертвата, опасност за жертвата, но и за ловеца – без тези ограничения на превъзходството ловът като лов е невъзможен.

Човешкият род, при който се прекъсва естествената, природна постепенност в зоологическата йерархия, не може да ловува, без да се подложи на известно примитивизиране, на „оприродяване“. Ако човекът желае да бъде ловец, не бива да остава съвсем човек.²⁰

Ако собствеността на земеделските земи е устойчива и геодезически фиксирана във формата на недвижим имот, то собствеността в ловните полета е несигурна. Тя е само възможна (евентуална²¹) собственост, която има за свой предмет инцидентно извоювана от природата движима вещ. Индивидуалната частна собственост „навлиза“ в дивата природа само през конкретния изваден от гората и уловен в собственост екземпляр от съответния животински вид (през отношението „дивеч-ловец“), но не и като притежание на цялата порода, към която той принадлежи (като отношение „произведение-автор“). Ако на ловните полета собствеността върви на пресекулки, то в

¹⁹ Вж. Ортега-и-Гасет, Х. „За лова“, прев. Лазар Копринаров, *NotaBene*, 2009, № 5, достъпна на следния адрес: <http://notabene-bg.org/read.php?id=51>.

²⁰ Вж. Копринаров, Л. *Ортега-и-Гасет...*

²¹ Не всеки лов е успешен.

земеделските земи тя стъпва значително по-уверено. Защото там тя има *власт не само върху смъртта, но и върху живота*.

3. Собственост и село

Концепцията за съществуването на недвижим (полски) имот е геометрично изражение на човешкото чувство за собственост. За разлика от движимите вещи, които имат собствени физически очертания, земята е вещь без граници. Всички граници на земята са идеални и в най-добрия случай съществуват като физически отлагания (стена, ограда, жив плет, канавка, синор²², слог²³ и др.) на конкретни правни претенции за налагане на ред и власт.²⁴ При полските имоти геодезията прави правото. По-голямата част от история (а и теория) на собствеността се е случила в земеделието. Ето защо, ако искаме да разберем собствеността, трябва да отидем на село. В историята на *селото* могат да бъдат открити и стъпките на собствеността. Само там ще намерим онези полуфабрикати на притежанието, които са подготвили окончателния преход към градската (пълната) собственост²⁵. В градовете земята е престанала да бъде главен действащ герой, а на нейно място са застанали сградите: „При градовете, отговарящи на икономическия смисъл на понятието, това се дължи на особеното основание за рентабилност, което предлага градската поземлена собственост в качеството си на жилищна собственост, към която останалата земя е само придатък.“²⁶

Замъци, сгради, молове са вещи, които окончателно са се откъснали от природата и гледат на нея единствено като възможна декорация в разнообразния им изкуствен интериор.²⁷ Те са пространства, в които собствеността може да се държи арогантно, защото окончателно се е еманципирала от всякакви природни заплахи. Срещу онези

²² Бразда, определящо границата между два обработваеми (селски) имоти.

²³ Необработена ивица земя между две ниви.

²⁴ Така при притежаването на горите наред с отделните горски имоти, очертани по границите на собствеността, съществува и понятието „ревив“ – горска площ, ограничена от трайни естествени граници. Съществувалият до 1948 г. горовладелски кооперации са имали за цел да обединяват участъците в ревива и в „идеална съсобственост“, т.е. собствеността, която не може да бъде отделена и ограничена от цялата гора, принадлежаща на членовете на кооперацията.

²⁵ Така например, в българското законодателство се съдържат редица ограничения във възможните начини на ползване на земеделската земя: единствено за нея е предвидено задължение да се стопанисва с грижата на добрия стопанин и при съблюдаване на нейното особено предназначение.

²⁶ Вж. Вебер, М. Из „Нелегитимното господство“ (Типология на градовете), Грекова, М. (съст.) *Градът: социална реалност и представа*. С. 2002, 17.

²⁷ В този смисъл може да бъде прочетен и Георг Зимел, когато пише следното: „Решаващото е, че градският живот е превърнал борбата с природата за прехрана в борба за човека, че желаната печалба се осигурява вече не от природата, а от човека“ чрез събуждането на „все нови и все по-специфични потребности у клиентите“. Вж. Зимел, Г. „Индивидът и големият град“, Деянова, Л. (съст.), *Социологията като шанс. Текстовете*. С., 2004, 98-99.

природни стихии, които могат да поразят дори и вещите в града (земетресения, урагани, вулкани и пр.), човечеството е създало „за-страх-оването“, а съдържащият се в тези стихии природен бяс е терминологично укротен чрез използването на утвърдени юридически понятия като „случайно събитие“²⁸ и „непреодолима сила“²⁹.

Следва да признаем, че именно на село собствеността е преминала през множество *метаморфози*, опитващи се да върнат притежаваната вещ максимално близо до нейното природно (естествено) състояние. Реставрирането на природното във веща често е свързано с опитите за заличаването ѝ като такава, включително чрез *релативизиране на нейните граници*, а от там – и на правото на частна собственост. Един от основните проблеми в земеделието е раздробеността на земята, която не позволява общото ѝ управление и използване с помощта на спестяващите значителни усилия технологични средства. Границите в земеделските земи се оказват пречка пред постигането на максимално ефективното им експлоатиране. Това е принцип, зает от природата: на колкото по-малко вещи е разделена, толкова по-голяма е силата на природата. Той обаче е и използван за постигането на изцяло производствени цели: важна е не природата в нейното собствено разнообразие (като самоуправляваща се динамична екосистема), а природата като средство за производството на определена селскостопанска култура (като добре управлявана от човека еднообразна площ). Това е природа-плод, към която се е протегнала човешката ръка. Така окрупняването на земята е форма на отдалечаване на собствеността (като притежаване) от грижата (като управление и стопанисване):

*Добре известно е, че собствеността е стимул за грижа. Но има граница за това колко земя може да бъде притежавана, преди собственикът да не е в състояние да полага дължимата грижа за нея. Необходимостта от внимание нараства с интензивността на употреба. Но качеството на вниманието намалява с увеличаване на площта.*³⁰

Едни от основните реформи в земеделието са свързани именно с *окрупняването на земята*, като в някои случаи това е ставало за сметка на собствеността (например принудително одържавяването на земите с цел създаването на единен държавен

²⁸ Събитие, което е непредвидимо и поради това непреодолимо.

²⁹ Събитие, което е непродотвратимо дори и когато може да бъде предвидено.

³⁰ Вж. Berry, W. „Conservation and Local Economy“, *Sex, Economy, Freedom and Community: Eight Essays*. New York: Pantheon Books, 1992, 4, както и Berry, W. „Conservation and Local Economy“, Wirzba, N. (ed.) *The Art of the Commonplace: The Agrarian Essays of Wendell Berry*. Washington, D.C.: Counterpoint, 2002, 196. По-големите количества „природа“ единствено оптимизират производството като намаляват разходите и грижите. Вж. също Berry, W. „Farming and the Global Economy“, *Another Turn of the Crank: Essays by Wendell Berry*. Washington, D.C.: Counterpoint, 1995, 3. Поради това авторът приема, че най-добрия начин да се притежава земя е в малки количества като частна, индивидуална собственост.

земеделски фонд³¹), а в друго – въз основа на собствеността (например чрез въвеждането на административни процедури за създаването на масиви за ползване, без да се засяга правото на собственост, и за извършване на доброволната комасация с промяна на правото на собственост³²). Специфичен принос в това отношение има българското социалистическо законодателство, уреждащо особения статус на обобществената собственост на трудово-кооперативните земеделски стопанства (ТКЗС). Обобществената собственост е собственост, която измества границите, за да осигури по-голям ефект от употребата на силите на природата да произвежда плодове. С обобществяването на земята се максимизира и редът, което позволява в земеделието да влезе и промишлеността³³.

Ето как е описана спецификата на *собствеността на ТКЗС*:

С вноса на земята в ТКЗС тя губи индивидуалните си граници (освен тази, която е в чертите на регулационния план). Всички синури, които разделят земята на отделните стопани, се унищожават и се създават големи кооперативни блокове. В резултат на това правото на собственост на селския стопанин върху точно определени късове земя се замества от право на собственост върху земя, определена само в количествено и качествено отношение, земя без реални граници. Това е земя от кооперативния блок, която е загубила своята индивидуалност.³⁴

Атаката срещу частната собственост, обаче, е мотивирана от това да се осигури по-голяма производителност на земята в полза на държавата. Ето защо общонародната собственост е също толкова враждебна спрямо собствено природното в земята, колкото и частното кооперативно земеделие.

С реституцията на земеделската земя собствеността на ТКЗС беше забравена от българските юристи и изгласана в историческото подсъзнание на новоутвърждаващото се чувство за неприкосновена частна собственост. Някои нови решения в Европа, като например тази в *системите за обща паша*, обаче, предложиха управление на общи ресурси чрез права за общо ползване (публична собственост)

³¹ Такъв е бил подходът на Закона за трудовата поземлена собственост от 1946 г., който определя максимално допустим размер на собствена земеделска земя, която може да притежава всеки български гражданин, необходима да му осигури по-добро съществуване.

³² Вж. чл. 37в от Закона за собствеността и ползване на земеделските земи. В този смисъл е и поставеният на обществено обсъждане в началото на 2019 г. проект на Закон за собствеността, поземлените отношения и опазването на земеделските земи.

³³ Тук е и мястото, където се появяват аграрно-промишлените комплекси (АПК) в социалистическа България.

³⁴ Вж. Таджер, В. *Право на собственост на трудово-кооперативното земеделско стопанство*. С., 1955, с. 37.

върху горите и пасищата, явяващи се собственост на селото.³⁵ Изкуствената структура на ТКЗС е заменена от значително по-стария си предшественик – селската общност. Селото, благоустроеното човешко пространство, което е най-близо до Блатото и в което собствеността преминава през общността, а не е съсредоточена в ръцете на конкретен индивид-притежател. Така, при напускане на селската общност в италианските Алпи се губи и правото на участие в собствеността върху общо притежаваните „селски“ ресурси:

Жителите влизат в дългосрочна връзка помежду си, тъй като индивидуалното решение да напуснат общността, където са родени, води до загубата на правата за ползване на общите поземлени ресурси. Тази загуба на правата може да продължи поне докато не се живее във въпросното населено място, но може да е и за по-дълъг период от време, а понякога – завинаги. С други думи, индивидуалното право да напуснеш общността съществува, но това право струва скъпо.³⁶

Именно „заедността“ на селската общност („задругата“) е единственият шанс за овладяване на експанзията на човека в природата чрез средствата на промишлеността. Но селото *не е достатъчно ефективна икономическа структура* – именно поради ограничеността на обемите от хора и продукти, с които може да работи, както и поради зависимостта си от по-бавен формат на времето. Времето на село, в сравнение със забързания часовник на Града, е много по-близо по своя ритъм и протяжност до времето в Гората и в Блатото. И когато се казва, че информационните технологии са превърнали човешкия свят в едно „глобално село“, това съвсем не е вярно, тъй като селото е несъвместимо с незабавните съобщения и с трескавата динамика на фейсбук комуникацията, както и с непрекъснатото движение на „хора, стоки и услуги“ през пространства, забравили своите граници. Подобни „модерни“ села са само предградия, в които бие часовникът на Града. Те са също толкова загубили връзката си с дивата природа, колкото и Градът. В тях е възможен единствено „износ“ на градини, но не и на гори. Така идеологията на дивото – неподредената и недокосната от човека природа, се изправя срещу претенциите на собствеността.³⁷ В дивата природа човекът не трябва

³⁵ За разглеждането на притежаването на пасища като разлика между града и селото вж. Вебер, М. Из „Нелегитимното господство“ (Типология на градовете), Грекова, М. (съст.), *Градът: социална реалност и представа*. С. 2002, с. 13-14.

³⁶ Вж. доклада „Преглед на системите за управление на пасищата за общо ползване в Европа. Доклад на Гражданско обединение“, *Устойчиво ползване на пасища, мери и ливади*. Октомври, 2012 г., 13. В доклада се посочва също: „Широко препоръчвана структура (включително и на правна основа) е създаването на асоциации/сдружения за паша. Такава е практиката в повечето страни със запазена система за общо ползване на ресурсите.“ (с. 32).

³⁷ За т.нар. екология на дивото (ecology of wilderness) и връзката му със световите на Толкин, вж. Dickerson, M., J. Evans Ents, *Elves, and Eriador. The Environmental Vision of J. R. R. Tolkien*. Kentucky: The

да остава следи – поради това пътеките в горите са нещо неустойчиво и временно така, както и никое владение не може да се превърне в собственост.³⁸

4. Спор между часовници

За *собствеността* се посочва, че е безсрочно право. Тази „безсрочност“, обаче е условна: правото на собственост е безсрочно дотолкова, доколкото е наследимо. Не може да притежава този, който е мъртъв. Собствеността може да бъде разгледана и като начин за еманципиране на концепцията за правата от тленността на тялото – като средство за превръщане на субективното право в юридически механизъм, който функционира независимо от живота на едно конкретно тяло. Качеството „собственик“ е гарантирано *отвъд смъртта* чрез изобретяването на понятието „имущество“, което дублира личността, но за разлика от нея, не е производно от живота на конкретно тяло, а може да сменя своя титуляр, запазвайки съществуването и съдържанието си. Една личност не може (поне за сега) да бъде пренесена през няколко биологични тела, докато едно имущество може многократно да сменя своя притежател. Въпреки отделянето си от конкретно биологично тяло, собствеността запазва връзката си с цикличността на човешкия живот, а съществуването ѝ остава белязано – дори и при липсата на каквито и да е било други прехвърляния, от ритъма на настъпващите във времето наследявания, маркиращи повтарящия се радикален биологичен факт на смъртта.

В този смисъл собствеността е *опит* да избягаме от ритъма на собствената си природа и от биологичната зависимост на правата от тялото. Този опит, обаче, е несъвършен и недовършен.

Опитът, от една страна, е *несъвършен*, защото собствеността не може да запази своето идеално състояние на вечно статукво. Тя разкрива специфична динамика не само в своя предмет (вещта), но и в своя притежател (титуляр). Променят се не само границите и качествата на вещта, но и личността, към която във всеки отделен момент собствеността принадлежи. Тази динамика се разкрива както като възможност за извършване на разпоредителни сделки със собствеността (облигационно право), така и като преминаване на имуществото при условията на универсалност (наследствено

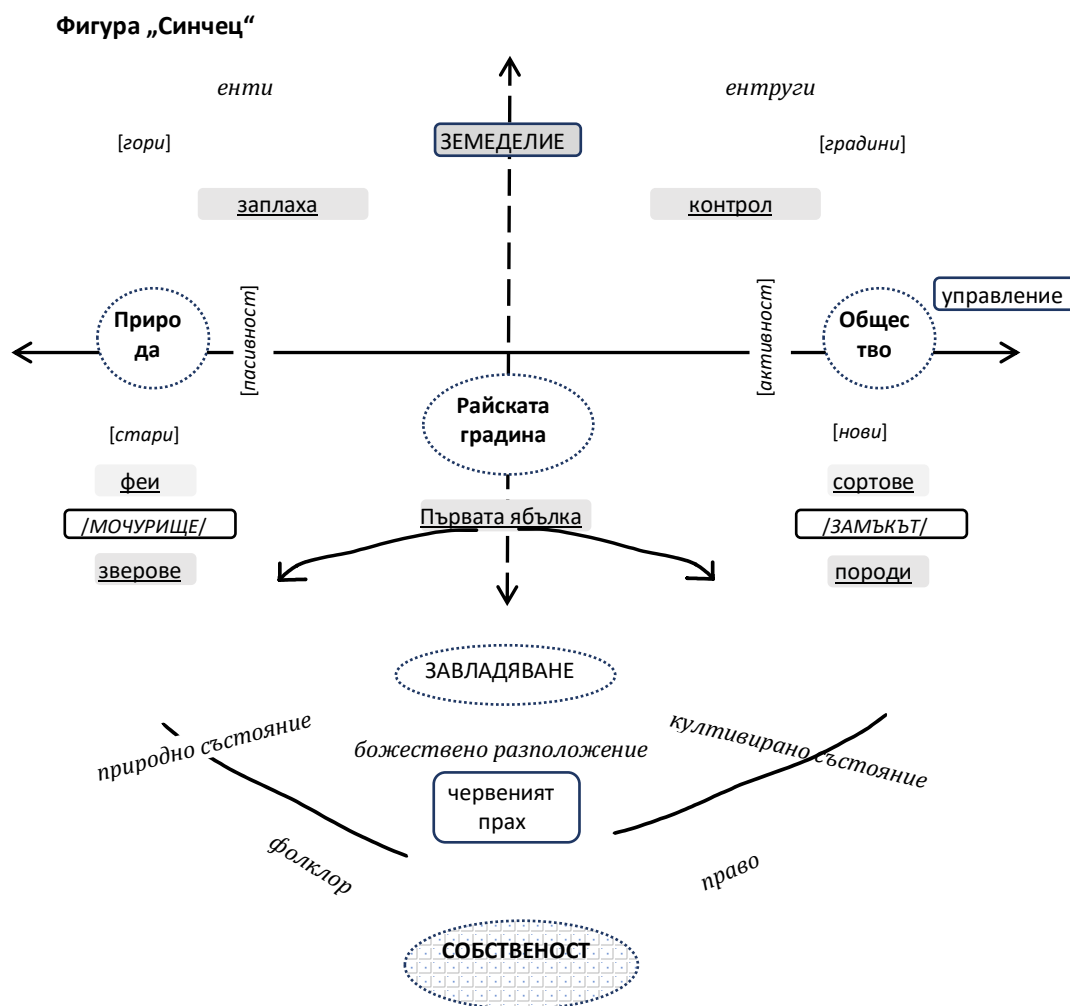
University Press of Kentucky, 2006, 119. Именно Средната земя в първоначалния ѝ вид е била олицетворение на неподредената от човека (първична, дива) природа – територия, покрита с гъста гора.

³⁸ За духовната стойност на дивата природа вж. Elder, J. *Reading the Mountains of Home*. Cambridge: Harvard University Press, 1998, 18.

право). И в двата случая смяната на собственика – от приобретател или от наследник, създава особен ритъм на собствеността, който се дублира от периодичността на промените в общественно-икономическия строй, в рамките на който е призната концепцията относно собствеността (конституционно право).

Опитът, от друга страна, е *недовършен*, защото всички вещни права извън собствеността са „ограничени“ не само в съдържанието си, но и във времето. Според българското законодателство, ограничените вещни права на ползване и на строеж се погасяват, ако не се упражняват в продължение на 5 години. Така „собствеността“ е обградена от вещни права, които за разлика от нея „официално“ се погасяват във времето. Тук ролята на времето за съществуването на вещното право е призната изцяло. Времето „бие“ ограничените вещни права само по себе си: за да се прекрати правото е достатъчно времето да изтече при бездействие от страна на неговия титуляр. По-различно е значението на времето при собствеността. Времето „бие“ собствеността, но само във формата на чуждо владение, което прави и времето „чуждо“. Именно времето превръща владението в собственост при т.нар. „придобивна давност“ и води до прекратяване на съществуващото преди това право на собственост в полза на владелеца.

Имало ли е собственост *преди времената*, отвъд времето? Отговорът на този въпрос може да се окаже свързан с владението. В Божественото състояние времето е спряло, но съществува като вечност. Природното състояние дори не е предходно, а е включено във вечността под опеката и настойничеството на човека. Природата е във *владение* на човека, без тя да е негово притежание. Не се е появило линейното време. В рая отсъства и характерната за природата цикличност. Собствеността е формат на Хронос. Стил на изтичане на крайното време, страничен вещноправен продукт на крайността и на ритъма на биологичния живот на хората. Затова собствеността е толкова тясно свързана с наследяването, което е пренос не само на имущество, но и на натрупано време. Изгонването от рая и сключването на обществения договор е стартиране на време, в която човека определя ритъма на своето притежание. А владението е начинът на улавяне на времето и капитализирането му като собственост.

Собствеността е особено вплитане на вещта във *времето* чрез разпределяне на достъпа до нея. В този смисъл може да кажем, че собствеността е „работното време“ на една вещ, като повечето вещи днес са създадени единствено със задачата да „работят“.³⁹ Вещите в природно състояние, или ако искате – „феите“, поставят въпроса за тяхното „свободно време“. Освобождаването им от човека е преди всичко освобождаването им от времето на човека. Те са вещи отвъд човешкото време, отвъд времето на собствеността. В този смисъл притежаването им е в най-продължителния случай притежание за поколенията⁴⁰, а не за конкретни човешки същества и за техните наследници. Вещите в природно състояние не се пазят за правоприменници, те се пазят сами по себе си, за да се съхрани особената динамика на природата.

³⁹ Именно поради разминаването във времето хората не могат да бъдат мотивирани да полагат адекватни грижи за земята (гората). Вж. Вж. Berry, W. „Conservation and Local Economy“, *Sex, Economy, Freedom and Community: Eight Essays*. New York: Pantheon Books, 1992, 3.

⁴⁰ Горите са една от точките на общуване между поколенията, като отношението ни към горите всъщност разкрива нашето отношение към бъдещето. В този смисъл „[с] гората може да се „прави политика“ в лошия смисъл на това понятие, защото тя е голямо богатство, което бързо може да се превърне в капитал, ако забравим за тези, които ще дойдат след нас.“ Вж. Богданов, К. *Гора и общество*. С., 2004, 80.

Природата има собствен ход. Така например, една гора се нуждае от стотици години, за да осъществи своя биологичен цикъл на надграждащо (само)разрушение и (само)възстановяване. Тя следва своя собствена цикличност, която произвежда друг формат за време. *Часовникът* на човешката собственост, изискващ употребата на полезната стойност на вещта във времева рамка, обзирима с оглед продължителността на човешкия живот (а понякога – и на мимолетните човешки желания), не е часовник, по който може да се притежава една гора. Ако искаме да осигурим защита на природата чрез инструментите на човешкото право и по-специално – чрез институтите на вещното право, то трябва да потърсим *формат* на собственост, който отговаря не на времето на човешкия живот, а на цикличността в природата. Този формат трябва да отговаря на няколко изисквания:

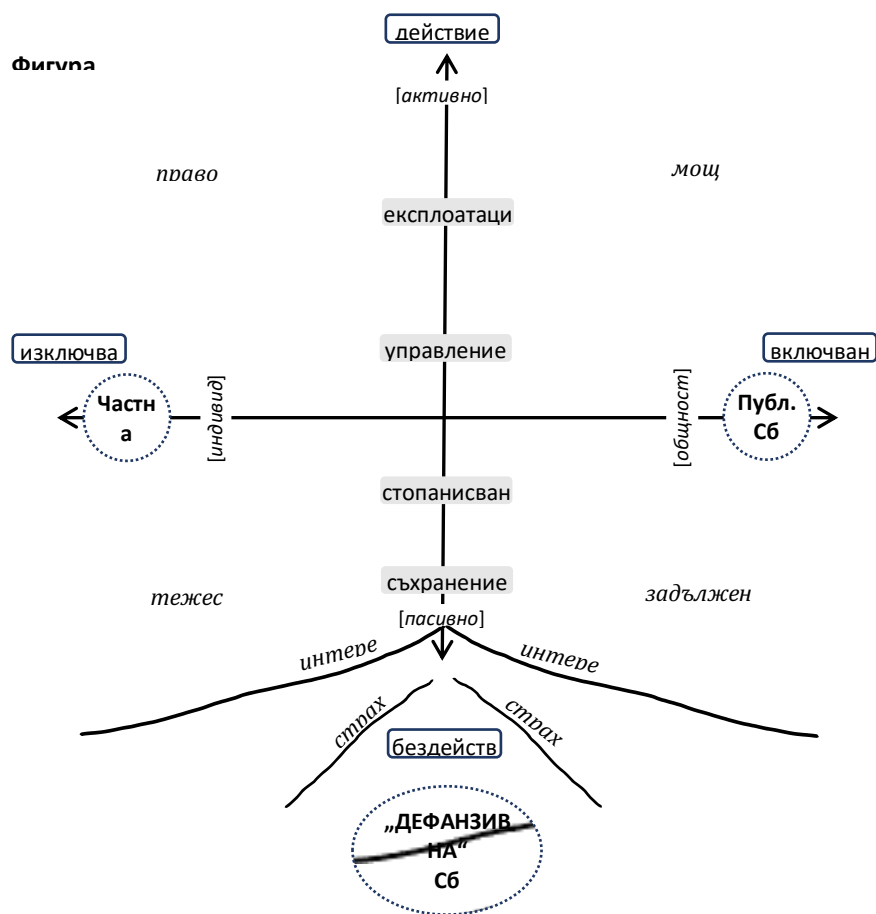
- да позволява *обекта* на собственост да съществува в значително по-неопределено състояние: не е необходимо отделните дървета в гората да се признават за отделни вещи, а напротив – те трябва да се защитават като цяло, в рамките на екосистемата, поддържаща тяхното биологично съществуване;

- да ограничава *субекта* на собственост да извършва значително по-малко въздействия върху естествения ход на природните процеси, който невинаги се съобразява с човешкото понятие за полезност: предпазването на конкретна природна забележителност от естествените процеси на нейното разрушаване е в противоречие с природните закони, независимо, че съобразяването на последните води до икономически загуби.

Икономиката няма да опази горите. Можем ли да разчитаме на страха да пази природата? Дали днес не е по-добре да върнем обратно „*страшното*“ в гората: или поне в някои части на гората – тези, които *смятаме за ключови* за оцеляването на природата на нашата планета? Така гората – като архетип на природното, отново ще стане страшно място, населявано от диви растения и свободни животни, чието непокорство поражда различни митове за съществуването на опасни горски духове. Всъщност именно този анимизъм е успял да спаси гората в много от местата, където днес тя продължава да съществува в своето първично състояние.

Една дива гора – ентите и създанията от Блатото, могат да бъдат запазени като част от човешкия свят чрез изобретяването на един *нов вид собственост*, която се мисли през определен обем задължения, а не като право. Задължения, които имат за цел да изключват възможните човешки въздействия. Ако това се окаже непосилно за

ума на юристите или недопустимо за нагласите на икономистите, може би е добре да възпитаеме *преднамерен страх* към дивата природа. Нека оставим определени участъци от природата да „подивеят“, като потърсим и признаем една неагресивна („неприбързана“⁴¹) собственост, която няма претенциите да ползва, а единствено да отбранява. Интересът от икономическа употреба би могъл да бъде заменен от известна доза страх поради неразпределеността на съдържащите се в природата рискове – всеки, дръзнал да влезе в Гората, го прави на собствен риск. А ако не успеем с опазването на „Дивото“, тогава ще ни остане да чакаме идването на „Страшното“. Когато ентите обявят война на аграрното земеделие, а Злодеида покаже своя зъл характер, горите и блатата могат да имат своя шанс срещу земеделието. Но, ако хората окончателно победят горските създания и заличат страха от тъмните феи, това може да бъде и краят на природата. Или – поне засега, в човешките времена.

⁴¹ Характерно за ентите е, че те се нуждаят от значително повече време, поради което и самият „ентски“ език се характеризира с това, че е „неприбързан“. За замислянето на ентите и като „мека сатира на оксфордските професори“ вж. Дей, Д. *Героите на Толкин*. С., 2019, 219.